

Автопортрет

Григорій Штонь

Мій роман з філологією починався, як і належить, з любові. Правда, невідомо до чого, бо всяк, хто любив, знає миті цілковитої тверезості почуттів і думки, коли той самий ти, хто любить, бачить, що спрямовані його почуття на цілковиту порожнечу. Або тривіальність, яка в мить нею захоплення видається чимось надземним, довершеним, ідеальним.

Зрештою, любимо ми собою, тому й висувати претензії слід найперше собі. Хоч я не про претензії. Надто до власних ілюзій, позаяк що ми без них? Не більше, ніж шлунконосії.

Отже — про любов. Хто виростав у СРСР і в силу тих чи тих причин був привчений до самоаналізу, не стане, гадаю, перечити, що слово, яким наразі оперую, було чи не в найбільшій шані. Дитиною ти чув і беззастережно вірив (якщо, зрозуміло, мав чим), що вітчизну, країну (ці поняття тоді були нерозлийводою), Леніна, Сталіна, партію, армію, роботу, радянських людей, радянські ідеали треба любити а priori. А коли до тямлення того а priori доростав, що-небудь в собі міняти вже було пізно. Та й нащо, коли на тій самій (не власне й не *особистісно* духовній) матриці можна було *переходити*, як писав один непоганий, загалом, романороб, до любові з іншими якимось бестіарієм. Або, як зараз — до Грушевського, другого, третього й четвертого президентів, рідної літератури, мови. Хоч нащо, приміром, мову саме любити? Й — і обов'язково

разом із нею — треба навчатись. Бодай для того, щоб до “Садка вишневого коло хати” *доростати*, а не просто й до ідіотизму щиро любити: садок, хрущів, соловейка. І всього лише з ними зрощеного Шевченка...

Утім, школу я закінчував у Сибіру, де поза домом (батьки, сестра і я там розмовляли винятково говіркою нашого села) був середньостатистичним “росіянином” і про можливість повноцінного українства хіба що мріяв. Але читав росіян. Правда, коли пробував зачепитися за Новосибірськ, таки дістав у читальному якомусь залі Коцюбинського. Навіть пам'ятаю, що — “Дорогою ціною”. І насамкінець, коли почув вишум комишів і, здається: “Остапе!..” — плакав. Ностальгія — штука пекельна. Саме тому “Дорогою ціною” ніколи не перечитував. Це Україна священна. Може, саме тому мною вистрілило з Новосибірська, де мої “твори” вже обговорювали на літоб'єднанні при газеті “Молодость Сибири”, а дивакуватий літпрацівник журналу “Сибирские огни” Іванов (я був у нього вдома, де вони з дружиною дивилися на мене, без перебільшення, по-батьківськи)

13 березня 2006 року членові нашої редколегії Григорію Максимовичу Штоню — відомому письменнику, вченому-літературознавцю, доктору філологічних наук, професору Національного університету імені Т.Г.Шевченка, виповнюється 65 років.

Редакція журналу, щиро вітаючи ювіляра, звернулася до нього з низкою запитань, але для відповіді він вибрав лише одне: “Чим для вас була й залишається філологія?”

після прочитання якоїсь моєї “повіді” сказав: “Так — это выбрасываем. А теперь пишем каждую неделю по рассказу. И к весне уже будем печататься”. Його імені, на жаль, не пам’ятаю. Хоч про нього розпитував. У лєнінградського поета Іллі Фонякова, який першим і єдиним “моїм” літоб’єднанням керував. Від нього дізнався, що саме цей Іванов колись давно-давно взяв участь у конкурсі на нову назву містечка, здається, Ніколаєвськ. Яке стало Новосибірськом. А я російським прозаїком так і не став.

Заради об’єктивності зауважу й таке: ні в Новосибірську, ні в рідному селі, де, коли жив у рідної тітки, перечитав практично всю бібліотеку, ні в армії (там я був звільненим секретарем комітету комсомолу і теж читав запоем) про науку “філологія” я навіть не підозрював. Існувала тільки література. Переважно російська. Разом з російським атестатом зрілості і двома спробами (до армії та після) вступу до Львівського університету на російське, знову ж таки, відділення філологічного факультету. Але взяли мене на навчання тільки у Дрогобичі, де місцевий педагогічний інститут радо підбирав невдах-хлопців, що намірялись стати істориками, філософами, економістами, правниками. На одміну від мене, що вподобань (про провальний приїзд колись до Москви і спробу вступити до Школи-студії при МХАТі можна не розводитись) не мінвав.

Дрогобич, власне, і став філологічною моєю коліскою, хоч був я в ній дитям “підкидним”, бо російська література і російська мова зусиль для вивчення практично не потребували. Інша річ — теорія літератури, на яку я накинувся, як зозуленя на дзьоби нерідних своїх батьків. Поки не переконався, що годуватися треба з книжок. В інституті в мене була лєнінська стипендія, а після того, як її з наказу певних служб забрали, — напівтаємна ректорська дотація. Щомісячна. Плюс стипендія підвищена. Таким багатим, як тоді, я вже більше не був. І, напевне, не буду. З’явилася (крім тих фоліантів, що свята одна жінка діставала для мене по міжбібліотечному абоненту) і власна книгозбірня. А з нею — певні філологічні вподобання, серед яких переважав інтерес до поезії. Ознаменований ошпаром від тинянівської формули: “тєснота стихотворного ряда”; після неї (але значно пізніше) змусив затерпнути від захвату Потєбня. І паралельно з ним — чотири томник “Естетики” Гєгєля, з якого, власне, і виросла тритомна “Теорія літератури”, виучнем якої я з’явився в 1968 р. в Інституті літератури з наміром стати аспірантом-теоретиком. Усе ще фахово російськомовним. Не вийшло. Але через рік тодішній вчений секретар академічної цієї установи Б.Дєркак знайшов (не без допомоги, очевидно, Жулінського, з яким ми листувалися) телефонні мої координати і сказав буквально таке: “Мєне викликав Миколє Захарович (Шамотє, — Г.Ш.) і запитав: “А дє той чорнявий?” — “Який?” — “Що поступав до нас уторік.” — “Здаєтьсє, в Дрогобичі.” — “Знайдіть. Хай поступає ще раз”.

Сказати, що я почутому здивувавсє, було б перебільшенням, позаяк (Шамотє пізніше в одній із ним бесід цє слово назвав петлюрівським) на іспиті якийсь суховидий й увєсь у чорному чоловік мєне слухав, як ніхто інший, уважно. І перепитував, перепитував, перепитував... А я говорив, говорив, говорив... Вірячи (і, хай мєні Бог простить, знаючи), що моя відповідь наразі аналогів не має. Крім, хіба, того, що говорив якийсь серйозний хлопець з Ужгорода. Чи з Чернівців? Підпираючи більшість з ним тоді мовленого цитатами з Франка. І якими глибокими!.. Я сидів, слухав і майже встидавсє. Бо нічого з Франка не знав.

- Добре, я приїду. Але за одної умови.
- Якої? — На тому боці дроту я вловив подивованість.
- Якщо мєне приймуть на українське відділення.

Як називасє майбутній мій відділ, я нєтоді не знав. І був (цє без перебільшень, бо Академію наук я ідеалізував) теж прикро здивований, коли почув веселє і трохи, як мєні здалосє, зневажливе:

- Яка різниця!
- Тоді ще одне — я хочє скласти кандидатські іспити. Наперед.

Чому наперед, зізнаюся: кожен рік серед тих, хто до аспірантури вступає чи вступає, є різного типу напередодбрані. Конкурувати з ними марне. Тому й бажано мати кандмінімумне “п’ять”, яке тоді зобов’язані були зараховувати як іспитове. Це від невдачі не убезпечувало, зате менше боліли оті дуті п’ятірки родацьких й ідеологічних всіляких пролаз, з яких виховувалося майбутнє начальство. І, паралельно, наукова “еліта”.

— Приїзди — поговоримо.

Я й почав їздити. І в’їздив два кандмінімуми (обидва складені в один день і варті, як казав один чехівський герой, “кисти Айвазовського”), автоматичне “п’ять” після співбесіди і “три” з німецької мови, яку через півтора роки теж склав на “п’ять”. І захистився теж після п’яти аж років перебування в Інституті, позаяк з того часу і десь, приблизно, до року 1985 мною не переставали цікавитися різні служби. Поки не переконалися, що з цього бабія, чаркувальника, а в цілому — шалапутя ніц путнього (путнього для них, але й не тільки для них) не вийде. Принагідно зазначу, що востаннє я чаркував (моцно і довго) у травні 1988. На знак прощання з часами, де те, що я вважав і продовжую почасті вважати філологією, шокрок гвалтувалося. За моєї участі теж, бо куди дінешся від тем, невиконання яких змусило б пожертвувати покликанням писати, друкуватися і, пишучи, — учитися... Це єдина моя любов, у всеозброєності якою я збирався вивершити коліся монографію “Твір як людина”. І навіть потакався з такою статтею в “Радянське літературознавство”, але М.Острик змушував цю статтю переробляти доти, доки в його *очах* мені не відкрилося: “Хлопче, не дурій. Як ти думаєш, ми тут для чого?” Така ж сама пересторога змайнула в очах І.Дзевєріна десь року 1985, коли я сказав, що маю (і в голові, і значною мірою на папері докторську: “Романи Михайла Стельмаха”). Досвіду на той час у мене вже вистачало, щоб зрозуміти: не висуйся. Інакше знищать. Ті самі, що ходять у друзях. Бо спроби спершу вигнати, а опісля — перекинути в Інститут культури з боку дирекції вже були. Наступна з них інспірувалася Є.Шабліовським; я числився в очолюваному ним секторі, де все писалось ним. Тож треба було бачити, як Шабліовським затіпало, коли я став наполягати на обговоренні й моїх якихось сторінок. Прочитаних, до речі, опісля М.Шамотою з вердиктом: “Не міняйте ні рядка”. А до того той же М.Шамота на одній із нарад з колективом сектору прорік: “Ця людина не має права залишатися в нашому колективі й дня”. І почув: “Микола Захаровичу, можна після наради забрати у вас хвилинку?” Це був голос мерця, який мав нахабство сказати й інше: “Всі тут говорять про мій розділ, але ж його ніхто не читав”. — “А де він зараз?” — “В портфелі. Другий місяць вже ношу”. Після чималої паузи мені було наказано: “Принесіть”. А через тиждень з уст уже зовсім іншої, веселої людини я почув: “Не вірте у нас нікому. І бережіться. Всіх”. Щоправда, й після цього Є.Шабліовський мій розділ (ішлося там про “зрілосоціалістичну” всесоюзну прозу) “потяв”, як вважав за потрібне. І повклеював туди чортизна що. Те саме було і з Л. Новиченком; під його керівництвом я писав розділ до колективної монографії “Бій ішов святий і правий”. І він той розділ розніс. Як і я його резони. Що не завадило Л.Новиченкові потім (ситуація у країні мінялася чи не щоквартально) перекинути дух і сенс моїх (проза) і В.Моренця (поезія) “мудрувань” у власний “Вступ”, зробивши нас слухняними учнями себе самих. Ми, пригадую, тільки презирнулися, однак інститутський різновид філології я відтоді зненавидів. Разом з багатьма й багатьма докторантами й докторськими, щодо яких хотілося б одного: хай би їхні докторські видали. Щоб народ знав своїх героїв порядково.

Свою ж докторську я захищав аж у 1988. Після захистів тон і тон широпатріотичної січки, серед якої траплялося, безперечно, і щось путнє. А от чи філологічне — не знаю. Як у кого. Що, звісно, не означає, ніби моє письмо кардинально від усього й усіх відрізняється. Воно хіба підкреслено, а в багатьох моментах і визивно моє. Окрім того, воно про літературу більшою чи меншою мірою живу. Перейняту бунтівливими потребами людського духу, яким завжди і скрізь тісно. У тім числі й у всіляких відродженнях.

Дякуючи не знаю вже кому (на окрему до себе увагу Бога розраховувати просто гріх), мене за більшість написаного ніхто не переслідував. Може, тому, що досить було простого замовчування. Як згодом моїх книжок поезії, прози. А є ж ще й п'єси. Написані, як я починаю розуміти, найперше для себе й собою. Усе ще сповненим віри в те, що холуйство не життєстий, а вивих. Те саме цинізм, чинодральство, бездарність. Тобто життя й досі не просто видається, а є прекрасним. Надто у творчості, право на яку я виборов. Передовсім у себе, що теж, напевне, хотів би кимось там видаватися. Не можна. Треба бути. Незалежно від буття світу, держави, яким, зрештою, тільки здається, що вони є, якими є. Ні — яким стають. Без промов, фуршетів, іннаугурацій... В обхід доброї чи ні політики... Та й що таке, зрештою, політика? Забавка для нікчем. А філологія — храм. В якому молитися доводилось дуже й дуже рідко. Так склалося. І нема на те ради. Вже нема. Чи поки що?..

Побачимо.

На сьогоднішній день існує, як мені здається, чітка стратегія творення десятитомника. Це засвідчують і книги, що нас тут зібрали. Хоч я особисто багато що в них читав якщо не зі спротивом, то з чималою кількістю супутник запитань. Найперше до себе. Бо якщо ти чогось не сприймаєш, то мусиш знати, чому? Саме з огляду на це деякі з відповідей на вищезгадані “чому” я оприлюдню.

Одне з них стосується балачок про методології. Феноменологічна школа, герметизм, структуралізм, деконструкція — це, у кінченому рахунку, типи мислення. При тому не обов'язково філологічного. Тоді як історія літератури — це вже не роздуми про літературу, її природу, а спокійна і гранично прозора розмова про її, літератури, “найважливіші ціхи”. Тобто факт — характеристика — факт. При тому “характеристика” виключає не лише Гадамера чи Барта, а й рідноземного Потебню. Не кажучи вже про теоретиків “від дишла”, яких стає тим більше, чим менше вони тямляться на процесах, що мали б для них бути найріднішими: **народження літератури з літератури**. Поезія, проза, драматургія попри всі революційні на них впливи найперше еволюціонують. У межах тематики, жанру, художньої мови. І, безперечно, стилю чи стилів, котрі генеруються не просто тою чи тою добою, а добою **мистецькою**. Інакше ми й далі будемо вдаватися до іншої крайності: вести мову про феномени, що народжуються з “маминої пісні”, рідної мови, любові до рідного народу. Усе це, до речі, враховувалося нашими попередниками: Дашкевичем, Петровим, Лесею Українкою, Франком. Відмовити останньому з них у глобальності і всеприсутній концептуальності критичного мислення може насмілитися лише невіглас. Однак історико-літературний його виклад нічим особливим не вражає. Крім граничної ясності суджень про те, коли той чи той твір написаний, що йому *літературно* передувало і що з ним *літературно* перегукувалося.

Проте й це ще не все. Історико-літературна панорама, а разом із нею і висхідна, — то поступова й неминуха зміна контекстів. Я особисто у викладацькій своїй практиці дотримуюся навіть не думки, а переконаності в тому, що давня, приміром, література нашої землі є явищем духовно-небесних передовсім орієнтацій, її прабатьківщина — Візантія й Сирія. Разом, зрозуміло, з коптським артефактами, в яких кристалізувався християнський, а не регіонально-патріотичний світогляд. “Слово про Ігорів похід” — то не основа-основ, а певний поетичний виняток. До того ж актуалізований Росією імперського вишколу, що на саму пам'ятку ніякої тіні, звісно, не кидає. Але й не робить її для XI-XIII ст. камертонною...

Далі з цілком зрозумілих причин маємо чималу літературну прогалину, про яку, втім, необхідно сказати те саме: у ній продовжував діяти візантійсько-сирійський писемно-мислинний канон. Потім починається Литовська доба, коли те, що було Україною, скажемо так, рефлексуючою, повернулося у бік тогочасної Європи. Я глибоко переконаний, що будь-хто зі спудеїв Львівської, скажімо, братської школи міг спокійно тоді опинитися в Сорбоні і зразу там включитися в учбовий процес. А це означає, що й писати він навчався в текстів принципово іншого культурологічного наповнення. Це й дало нам у підсумковому варіанті

Сковороду. А ще раніше — зразки поезії, яка готувала “український барок” і — паралельно — власне українську духовно-образну просодію, захвану в малограмотному словоряді “народно-пісенна творчість”.

З кінця XVIII ст. й до Шевченка вести, як на глибоке моє переконання, мову необхідно про імперський контекст. Не власне російський (таким він не був навіть для самої Великої Росії), а вседержавний, у якому абсолютно комфортно почувалися і Гулак-Артемівський, і Гребінка, і Котляревський. Останній зі своєю “Енеїдою” у класистичній стильовій схемі цілком добровільно посів третю, найнижчу сходинку, яка дозволяла “місцеві наріччя”, але не передбачала чогось від байки, бурлеску і травестії вищого. Скажімо, драми, трагедії, роману... Котляревщина — це не просто розважальна змістова буфонада, це комікована другосортність життя з напріч у нім відсутнім моральним імперативом. Ті ж, хто вважає “Енеїду” українською за духом і побутовою “буквою”, просто не хочуть бачити (або не мають чим) її органічної вписаності в єдину за духом і змістом культуру, де нам відводилося нами ж охоче обжите місце Тарапуньок. Стосується це, до речі, і М.Гоголя, чиї “Вечера на хуторі близ Диканьки” і “Тарас Бульба” писалися людиною, до культурно-європейного українства абсолютно глухою. Для підтвердження цього досить послатися на його відзив про поезію Шевченка. Ну і, звісно, на самолітаючі вареники, галушки, дурних і п'яних сільських голів, їхніх любасок. І героїзацію того, що в козацькій добі йому тільки примарилось. На догоду, знову ж таки, всеімперській культурницькій цікавості до екзотики, яка з кінця XVII ст. тамувалася повістями про Кавказ, Схід, а згодом і про дивакувату Малоросію.

Усе це, звісно, не означає цілковитої відсутності в письмі й мисленні М.Гоголя т.зв. “українського сліду”. Проте масштаб цього мислення, а з тим і масштаб, і специфіка художніх його реалізацій значно перевищували те, що задовольняло, для прикладу, Василя Гоголя. Його син уже в Ніжині був зорієнтований на всеросійські літературні “цноти”, а в Петербурзі доволі швидко в них прописався. Не в останню чергу й тому, що на духовну україноцентричність не хворів. Тоді як саме з неї починалося літературне наше новоукраїнство. Шевченком започатковане, а Франком викінчене. І Франком же переведене у всеєвропейський **модерний** контекст. Який з кінця XX ст. став **постмодерним**. Тоді як радянський період був за всіма ознаками **постімперським...**

З огляду на сказане залишатися при думці про якесь там “батьківство” Котляревського щодо нової української літератури науково не коректно. Вона утворена і вповні явлена доробком Івана Яковича Франка. А Шевченком геніально заявлена. Без, до речі, Гоголя, якого забирати в росіян — це те саме, що полякам забирати в англійців Джозефа Конрада, чого вони ніколи не робили і робити не збираються.

А тепер про частковості. Цитую: “Наприклад, міфологічні ознаки на рівні емблем, схем можна віднайти й у творчості Ганни Барвінок, і в Матвія Номиса. Але це не є література вищого рівня. Не в них, а в прозі Франка — правда людської долі”¹. Це фрагмент статті М.Бондаря, якого хочу запитати: що таке “правда людської долі” як історико-літературний критерій? Або “міфологічні ознаки”? Невже саме за ними здійснюється поділ на літературу нижчого й вищого рівня? Крім того, доробок Ганни Барвінок (пора це врешті-решт побачити й оцінити) належить до *розвиткових*, є таким, що проблемно-тематичний (а з тим і “новолітературний”) рівень “Народних оповідань” рішуче й, головне, **свідомо** перевищує. Чого не скажеш про нас сьогоднішніх, які глибокомудро планують, приміром, таке: “План IV тому”, “Книга 1. Тарас Шевченко”, “Розділ 2: “Суспільно-політичні процеси в Європі, Росії й Україні на поч. XIX ст.” Товариство, коли ці революційно-демократичні балачки довкола літератури припиняться? Я розумію, звідки це йде, і тому запитую самого І.Дзюбу: “Невже без аналізу політики царату стосовно територій і народів Кавказу неможливе порозуміння з **поемою** Т.Г.Шевченка

¹ *Історія української літератури* 10 т./ Упорядник Я. Цимбал. — К.: Фенікс, 2004. — С. 98.

“Кавказ”? Тоді коментуйте так само масштабно “науково” “Неофітів”, “Марію”... Те саме стосується “Гайдамаків”... Але цитуємо далі: “Розділ 3: “Стан культурного, інтелектуального, літературного життя в Європі, Росії й Україні на поч. ХІХ ст.” Про подібні речі стисло повідомляється всього лиш у преамбулі до єдиного головного: “Література поч. ХІХ ст.” Зрозуміло, українська... І, за браком часу, останнє: зарахування до ряду високозначущих літературних фактів “театру корифеїв”. Є драматургія і є театр. З різними мовами і різною художньою живоїстотністю. То ж чи можна геніальною грою М.Заньковецької, приміром, у “Безталанній” піднімати до розряду геніальних саму “Безталанну”. Не як сценічний, а як літературний передовсім твір?..

Усе мною мовлене належить до давно усталених переконань. Серед яких варто назвати ще одне: історія нашої літератури не потребує ні десяти, ні навіть п'яти томів. Хіба історія долітературності й біля літературності, тобто балачок про все й нічого. З метою реанімувати царат, Леніна, Сталіна, Брежньєва. Не розумію тільки, для чого?

Я ідею контекстів не формулюю (це те саме, що формулювати ідею діалогічності), а всього лише вказую на їхню в історії нашої літератури присутність. Та й не лише нашої. Стосовно ж “феномену української літератури” і його історико-літературних кордонів можна говорити різне. У тому числі й із Гоголем-малоросом. Хоч не зайве нагадати: слова “українець” не знайти навіть у Шевченка. На одміну від його вмісту та змісту, який саме Шевченковою творчістю був уперше застовблений...

Наші презентації

Микола Сулима.

Українська драматургія XVII – XVIII ст. – К.: ПЦ “Фоліант”; ВД “Стилос”, 2005. – 368 с.

Досліджуються особливості української драматургії XVII–XVIII ст., розглядається сюжетний репертуар, визначається роль хору та інтермедії, простежується процес формування ремарки і звільнення від декламаційності та ін. Окремі розділи присвячено історичній драмі, а також адаптованим варіантам різдвяної і великодньої драми. Простежується також відлуння давньої шкільної драми у новій і новітній українській драматургії, вперше публікується невідомий вільнюський список “Слова о збуренню пекла”. У ґрунтовній вступній статті автор розглядає основні аспекти дослідження української драми XVII–XVIII ст.

Микола Сулима.

Грѣхи розмаїтї: Єпитимійні справи XVII – XVIII ст. – К.: Фенікс, 2005. – 256 с.

У книжці досліджуються виявлені у фондах Київської, Білгородської, Волинської, Катеринославської, Переяславсько-Бориспільської, Слобідської, Херсонської та Чернігівської духовних консисторій єпитимістних справ, що зберігаються в архівосховищах України. Окреслено єпитимістний дискурс українського фольклору та позаконфесійної літератури.

